

Даница КАБАШИЋ*

САВРЕМЕНИ АСПЕКТИ ГРАЂАНСКОПРАВНЕ САНКЦИЈЕ¹

Апстракт

Почетак и развој института грађанскоправне санкције као средства принуде у циљу очувања друштвених вредности, постојаћег поретка, и додатног обезбеђења правног односа, датира још из обичајног права, преко римског права и до данашњег дана прошао је кроз различите фазе у којима се мењао значај и смисао. Теоријске и практичне потребе за јасним појмовним одређивањем грађанскоправне санкције и празнине које постоје у савременом праву су довољан подстицај за сваки покушај да се на том плану нешто промени. Данас се грађанскоправна санкција остварује као вид правноорганизоване принуде која се врши над одговорним лицем да би се лична неимовинска добра и имовина другог лица довели у стање у којем би се највероватније налазили да нису угрожени и, или, повређени. Циљ грађанскоправне санкције разликује се од циља санкције у другим сферама права. Када је и исте садржине, санкција није казна, јер јој смисао није да лице против којег се примењује казни зато што је извршио недопуштenu радњу, већ да успостави угрожено, нарушено или повређено право титулара, другим речима циљ је довођење личних неимовинских добара и имовине у оно стање у ком би се највероватније налазила да није дошло до наступања одређених околности. Међутим, намеће се питање да ли реституција, као грађанскоправна санкција, представља увек најправичније решење, и у ситуацијама када се повређује јавни поредак, принудни прописи или добри обичаји?

Кључне речи: грађанскоправна санкција, имовинска санкција, накнада штете, реституција, сатисфакција.

* Асистент, Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, Правни факултет, danica.kabasic@pr.ac.rs

¹ Рад је презентован на међународном научном скупу "Право између идеала и стварности" чији су организатори Правни факултет Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици и Институт за упоредно право из Београда, а који је одржан 19. и 20 маја 2023. године у седишту Правног факултета у Косовској Митровици.

1. УВОД

У свакој од етапа развоја друштва постојала су друштвена правила, која регулишу понашање људи. Како је друштво постајало развијеније, растао је и број друштвених правила, па су тако и најнеразвијенија друштва имала одређен број правила која би њени чланови морали да поштују, да би обезбедили свој опстанак и развој. Реч је о претечи института санкција. Санкција је као друштвени феномен стара колико и само друштво, настала је истовремено са њим, али њено значење у свим сферама друштвеног живота није једнако. Друштво јој редовно придаје смисао који се не подудара са оним у науци или религији. Санкционисање је пре свега друштвени, а онда и правни феномен, који означава вид друштвеног реаговања на одређено понашање. У народу се смисао санкције открива интуитивно и кроз непосредно животно искуство. Састоји се у вршењу принуде над одговорним лицем, ради постизања ефекта који се сматра корисним. Тако у санкцији бивају оличени односи између групе и појединаца, између власти и поданика, а њен циљ се огледа у очувању друштвених вредности и постојаћег поретка, али је она истовремено и инструмент за наметање воље другима. Отуда санкција постаје симбол правде и неправде.

Порекло санкције и почетак санкционисања нежељеног понашања, везује се за сам почетак друштвеног живота, где су од значаја била анторпоморфна својства примитивних људи, односно њихова способност да памте и евоцирају догађаје из прошлости, да их морално вреднују, да саопштавањем својих мисли утичу на формирање јавног мњења и да тиме подстичу остале припаднике своје заједнице на колективно и сврсисходно реаговање (Николић, 1995, 16). Прве правне санкције су задржале многа обележја освете. Од државних органа се очекивало да кажњавањем делинквента остваре ефекте који би се постигли извршењем приватне освете. Кажњеник је требало да испашта за учињено злодело и да на тај начин пружи задовољење оштећенима и њиховим породицама. Испаштање је морало да буде једнако патњама и последицама које је имао оштећени. Таквом примитивном схватању правде и доминантним религијским догмама, одговарале су грубо кажњавање или новчано санкционисање које је вишеструко премашивало стварну штету. У њима су оштећени видели освету и сатисфакцију, а органи државне власти, ефикасно средство за сузбијање нежељених појава у друштву.

Осуде на смрт и казне сакаћења су имале за циљ да спрече делинквенте да понове учињено злодело, али и да одврате остале поданике од истоврсног понашања. Закључујемо да су архаичне санкције истовремено требале да обезбеде освету и испаштање почињеног греха, да онемогуће делинквенте да поново врше исте деликте и да застраше остало становништво. Оне су тако осим супститутивне улоге имале и инструменталну функцију за органе државне власти. На европском простору су спречавање, онемогућавање и застрашивање, вековима сматрани темељним циљевима

кажњавања. У многим оријенталним правима све је више долазило до изражаја настојање да се делинквенти поправе путем разноврсних санкција и мера, односно, сматрано је да кажњавање треба прилагодити циљевима специјалне и генералне превенције.

Битније промене су наступиле када су у XVIII веку из *ius civile*, издвојене посебне гране кривичног и државног права. Тада је шире прихваћена подела на јавно и привано право. Диференцијација грана права је позитивно утицала на развој појединих врста санкција и на њихово јасније теоријско и законско разликовање по сврси предузимања. Гране права су од тада све чешће разликоване по сврси санкционисања нежељеног понашања.

Коначно, крајем XVIII и почетком XIX века нове утилитаристичке теорије су почеле да потискују до тада доминантно ретрибутивистичко учење о основу и сврси кажњавања. Казна више није сматрана осветом за учињени деликт, већ нарочитим видом друштвеног реаговања које има за циљ специјалну и генералну превенцију, односно васпитни утицај на делинквенте и остале грађане, а у крајњој линији и заштиту поретка у држави. Реститутивне санкције су остале у сфери приватног, односно грађанског права. За разлику од казни, оне нису увек или у потпуности нормативно уобличене. Њихове модалитете могу утврђивати судови, па чак и сами учесници грађанскоправних односа, сходно начелима аутономије воље и слободе уговарања. При том се морају поштовати границе одређене јавним поретком и општом сврхом санкција у грађанском праву (Николић, 1995, 90).

2. САВРЕМЕНИ АСПЕКТИ ГРАЂАНСКОПРАВНЕ САНКЦИЈЕ И ГРАЂАНСКОПРАВНА ОДГОВОРНОСТ

Грађанско право се од других грана права разликује по томе што је готово у целости засновано на идеји реституције. Сврха ове гране права је да омогући да се лице чија су добра угрожена или оштећена нађе у позицији у којој би било у време доношења судске одлуке, да су угрожавање или повреда изостали. Остале гране права су усмерене на постизање других ефеката. Дакле, грађанскоправне санкције би у правном систему морале имати функцију коју има и матична грана права. Санкционисање које се врши по правилима грађанског права не треба да за примарни циљ има кажњавање, већ реституцију, како смо у више наврата истакли. Грађанскоправну санкцију дефинишемо као вид правноорганизоване принуде која се врши над одговорним лицем да би се угрожена или повређена добра другог физичког или правног лица довела у стање у ком би била у време доношења судске одлуке да су угрожавање или повреда изостали. Акценат је на реституцији. Наравно, не искључују се и секундарни ефекти, попут васпитног утицаја на одговорно лице и остале грађане, у смислу специјалне и генералне превенције, и слично (Николић, 2003, 151). Управо

разграничавање грађанске од кривичне инкриминације, а самим тим и грађанске од кривичне одговорности је извршено с обзиром на циљеве инкриминације ових одговорности. Сврха грађанскоправне инкриминације и одговорности за штету јесте приватно-правне природе, и састоји се у идеји (потпуног) обештећења оштећеног, од стране одговорног лица. За разлику од тога, кривичноправна инкриминација и кривична одговорност имају за циљ, осим превенције, кажњавање учиниоца, дакле јавно-правну сврху, изражену у пеналној функцији, због повреде јавним правом заштићених вредности. Новчана казна изречена по правилима кривичног права припада држави, а новчана накнада материјалне или нематеријалне штете оштећеном (Салма, 2008, 89). При разматрању одговорности у грађанском праву имамо у виду да она настаје као последица проузроковања штете, при чему је оно правно санкционисано као недопуштено и због тога се на ову чињеницу надовезује настанак облигационог односа одговорности, у којем је дужник починилац штете, а поверилац – оштећени који је овлашћен да му се проузрокована штета надокнади. Значи, проузроковање штете има значење примарне претпоставке, а одговорност за штету секундарне последице.

Међутим, проузроковање штете нема увек за последицу само настанак обавезно правног односа ради накнаде штете, већ може довести до настанка или престанка других правних односа (нпр. када проузроковање штете истовремено представља и кривично дело или прекршај и тада постоји не само грађанско правна, него и кривично правна или прекршајно правна одговорност). Грађанско правну одговорност треба схватити уже од ширег појма накнаде штете, јер накнада штете може постојати и ако нема одговорности за проузроковану штету (Кнежевић, 2010, 43).

Основни циљ санкције грађанског права је да успостави првобитно имовинскоправно стање које је постојало пре проузроковања штете, да би се тиме, полазећи од начела правичности, остварио општи правни принцип да се нико не може обогатити на уштрб другог (Лазин, 1986, 110). Имовинска санкција је у модерном праву основна санкција у грађанском праву, сврха јој је, као што је претходно истакнуто, одштетна - довођење уништеног добра у стање у коме би се налазило да је штетни поступак изостао. Другим речима, дужник дугује, а његова имовина одговара. Грађанскоправна санкција извршава се не на личности титулара обавезе, већ на правима која му припадају и састоји се у умањивању тих права или изостанку очекиваног увећања права. Осим што штити имовинске, односно материјалне интересе правних субјеката, грађанскоправна санкција штити и неимовинске тј. нематеријалне интересе садржане у правима личности. Савремени аспекти грађанскоправне санкције односе се на заштиту свих грађанских субјективних права, имовинских вредности и обухватају заштиту човекове личности. Управо напуштање идеологије о имовинском карактеру чинидбе омогућило је примену грађанскоправне санкције и ради заштите права личности као неимовинских права. Грађанскоправна

санкција остварује се као умањење имовине или изостанак увећања права (Водинелић, 2012, 42).

3. НАЧЕЛО ИМОВИНСКЕ САНКЦИЈЕ У ГРАЂАНСКОМ ПРАВУ

Грађанскоправна санкција је вид правноорганизоване принуде која се врши над одговорним лицем да би се лична неимовинска добра и имовина другог лица довели у стање у којем би се највероватније налазили да нису угрожени и/или повређени. (Николић, 2003, 144). Примена начела имовинске санкције је резултат цивилизацијског развоја грађанског права и права уопштено, и подразумева следеће - лице које другоме проузрокује штету дужно је и да је надокнади. Санкције које предвиђају норме грађанског права у већем броју случајева нису усмерене на само лице, већ на његову имовину – на она права која су одвојена од титулара и имају новчану вредност. Грађанскоправна санкција остварује се као умањење имовине или изостанак увећања права (Водинелић, 2012, 42). Имовинска санкција се може јавити у облику новчане или натуралне реституције.

Реституција подразумева да се имовина лица коме је причињена штета, врати у исту ону имовинску позицију, у којој би била да није дошло до штетног догађаја, а не да на тај начин оштећени стекне додатну корист. Супротно, код натуралне реституције, нематеријална штета се отклања пружањем одређене сатисфакције оштећеном, те је сувишно рећи да је циљ репарација, већ се санкција остварује кроз сатисфакцију и ту је компензација немогућа. Новчана накнада код нематеријалне штете, представља средство којим оштећени олакшава и ублажава душевну бол коју подноси, чинећи себи живот подношљивијим. Грађанскоправна санкција извршава се, дакле, не на личности титулара обавезе, већ на правима која му припадају, па онај ко недопуштеном радњом другом проузрокује штету, биће дужан да је надокнади из своје имовине. Уколико то не учини добровољно, а ни по судској пресуди, следи принудно извршење санкције путем заплене његових новчаних и других средстава ради намирена. Са друге стране, када је обавеза лица које је проузроковало штету извршење радње која је незаменљива (искључиво је он може извршити), тада прети санкција у облику новчане казне која ће бити наплаћена у извршном поступку, за случај да не поступи по налогу.

Ретке су санкције у грађанском праву у виду казне, као на пример одузимање предмета чинидбе у корист општине, кад је реч о забрањеним уговорима, или као што је плаћање новчане своте оштећеном (независно од накнаде штете), ако лице које је нанело штету, упркос судској наредби, не престане с повређивањем личних права тужиоца. (Водинелић, 2012, 42). Грађанско право познаје и санкције које погађају личност субјекта и врше се на самом субјекту, а не на имовини која му припада. Циљ личних санкција исти је као и имовинских. Када неко лице другоме повреди част или углед, обавезан је да пружи затражено извињење или да повуче неистиниту тврдњу,

медији су дужни да објаве исправку неистините информације или повуку неистините наводе, и слично; У супротном, суд доноси одлуку о основаности тужбеног захтева којим се потражује накнада штете на основу повреде части и угледа. Поступајући судија узима у обзир значај повређеног добра и све чињенице које су утврђене изведеним доказима у току судског поступка из којих произлази да је оправдано досудити новчану сатисфакцију оштећеном лицу. Поједине санкције, које се извршавају због повреде имовинских права (нпр. својине), спроводе се на самом лицу, нпр. исељавање бесправно уселионог лица из стана, у који се уселио без правног основа. (Водинелић, 2012, 43). У неким ситуацијама, природа повређеног добра или интереса изискује примену санкција које су личне природе, као једине ефикасне, јер би у притивном без њихове примене добро остало трајно повређено, а право на њега би практично престало да постоји. Од времена традиционалних цивилних кодификација, улога грађанског права јесте заштита нарушене имовине оштећеног лица, реституција.

Коначно, с позитивистичкоправног аспекта, грађанскоправна санкција се састоји у одштетно-правној одговорности и њен циљ је успостављање ранијег имовног стања оштећеног, као и то да се пружи сатисфакција оштећеном у случају повреде личног, телесног или здравственог интегритета личности, као и повреде његове слободе, а не кажњавање деликвента. Закон о облигационим односима² лице које је проузроковало штету обавезује примарно, на накнаду материјалне штете, у виду натуралне накнаде (нпр. заменом уништене ствари) или супсидијарно - на новчану надокнаду.

У сваком случају, страна којој је причињена штета има право на новчану накнаду, ако натурална накнада није могућа или када он само захтева такав облик накнаде, као и у случају неимовинске штете, тада има право на новчану сатисфакцију. Висина накнаде зависи од вредности, односно обима штете, од тога колико је одређеном радњом умањена имовина оштећеног лица. Колика је штета, толика је и одштета (Салма, 2008, 97).

4. НАКНАДА ШТЕТЕ КАО ГРАЂАНСКОПРАВНА САНКЦИЈА

Сврха грађанско-правне инкриминације и одговорности за штету јесте приватно-правне природе, и настаје као последица проузроковања штете. Проузрокована штета је правно санкционисана као недопуштена и због тога се на ову чињеницу надовезује настанак облигационог односа одговорности, у којем је дужник починилац штете, а поверилац – оштећени, који је овлашћен да му се проузрокована штета надокнади. (Кнежевић, 2010, 42). У домаћој литератури штета је често

² Закон о облигационим односима („Сл. лист СФРЈ”, бр. 29/78, 39/85, 45/89 - одлука УСЈ и 57/89, „Сл. лист СРЈ”, бр. 31/93, „Сл. лист СЦГ”, бр. 1/2003 - Уставна повеља и „Сл. гласник РС”, бр. 18/2020), у даљем тексту ЗОО.

регулисана као „уштруб” причињен неком лицу на његовој имовини, правима или његовој личности, као и измакла добит, коју би неко могао очекивати према нормалном току ствари (Антић, 2011, 459). Правила о накнади штете садржана у ЗОО су у великој мери одређена самим појмом штете који је у Закону прихваћен. Према члану 155, ЗОО појам штете дефинисан је као умањење нечије имовине (обична штета) и спречавање њеног повећања (измакла корист), као и наношење другоме физичког или психичког бола или страха (нематеријална штета). Страна која је оштећена има право како на накнаду обичне штете, тако и на накнаду измакле користи, при чему се узима у обзир корист која се основано могла очекивати према редовном току ствари или према посебним околностима, а чије је остварење спречено штетном радњом. Постоје, дакле, две врсте штете: имовинска (материјална) и неимовинска (нематеријална). Разликовање штете на имовинску и неимовинску је значајно, како са теоријског тако и са практичног аспекта. Неимовинска штета има знатно неповољнији третман у праву него имовинска, јер је она са становишта принципа компензације ненадокнадива.

Компензација је губитак који се може проценити независно од индивидуалне реакције оштећеног и пружање неког еквивалента за причињену штету (Радишић, 1998, 459).

Материјална штета погађа имовину оштећеног - или непосредно као стварна штета, када се огледа у умањењу његове имовине, или посредно као измакла добит, када је реч о спречавању њеног увећања до кога би по редовном току ствари и дошло да није било штетног догађаја. Штета наноси одређену повреду грађанским субјективним правима, те за собом повлачи и грађанскоправну санкцију, као рекацију на повређено или угрожено право титулара, односно као пружање еквивалента за причињену штету. Као што је већ претходно и истакнуто, штета може бити материјална и нематеријална, па се санкција остварује кроз накнаду штете у облику: реституције, новчане накнаде или сатисфакције. Облик накнаде зависиће од облика штете.

Накнада материјалне штете састоји се у реституцији, у повраћају у предштетно стање. Реституција, када је реч о материјалној штети, може имати два основна облика: натурална реституција и новчана реституција, односно новчана накнада штете. Натурална реституција је непосредна накнада, то значи да је основна дужност одговорног лица да успостави стање које је било пре него што је штета настала. Оштећено лице не треба да изађе из стања претрпљене штете ни сиромашнији ни богатији. Накнадом се мора наћи права мера, прави еквивалент, а то се може постићи реституцијом. У нашем праву, натурална реституција (оштећена ствар се враћа у пређашње стање путем оправке), уколико је могућа, традиционално има предност над новчаном накнадом (Антић, 2011, 459).

Новчана реституција или новчана накнада штете је посредна, она не враћа ствари у првобитно стање, већ успоставља ранију имовинску равнотежу, доводи

активу и пасиву имовине у исто вредносно стање као да до штете није ни дошло. Обавеза накнаде штете доспева од тренутка настанка штете, а у погледу њене висине важи начело интегралне накнаде. Једно од основних начела савременог српског одштетног права јесте начело интегралне или потпуне накнаде претрпљене штете. (Караникић Мирић, 2011, 70).

Према наведеном начелу оштећена страна има право на накнаду имовинске штете у износу који је потребан да би се његова материјална ситуација довела у оно стање у којем би се налазила да није било штетне радње или пропуштања. Начело интегралне накнаде гарантује оштећеној страни право на накнаду како стварне штете, тако и измакле добити (Караникић & Мирић, 2011, 70).

Висина накнаде штете одређује се према ценама у време доношења судске одлуке, осим уколико закон одређује другачије. Последице нематеријалне штете могу се отклањати моралном – нематеријалном сатисфакцијом и новчаном – материјалном сатисфакцијом. Закон у погледу нематеријалне штете наводи да је то наношење другог физичког или психичког бола, или страха, односно:

„За претрпљене физичке болове, за претрпљене душевне болове због умањења животне активности, наружености, повреде угледа, части, слободе или права личности, смрти блиског лица као и за страх суд ће, ако нађе да околности случаја, а нарочито јачина болова и страха и њихово трајање то оправдава, досудити правичну новчану накнаду, независно од накнаде материјалне штете као и у њеном одсуству. Приликом одлучивања о захтеву за накнаду нематеријалне штете, као и о висини њене накнаде, суд ће водити рачуна о значају повређеног добра и циљу коме служи та накнада, али и о томе да се њоме не погодује тежњама које нису спојиве са њеном природом и друштвеном сврхом“ (члан 200, став 1 и 2. ЗОО).

Сатисфакција је термин којим се означава специфичан облик накнаде неимовинске штете. Оно што је враћање у пређашње стање код имовинске штете, то је пружање одређеног облика субјективног задовољења (задовољштина) оштећеној страни код неимовинске штете. Дакле, као примарни циљ накнаде неимовинске штете истиче се пружање оштећеном неког облика сатисфакције. Наиме, реч је о нематеријалној, моралној штети, те се и не може говорити о накнади нематеријалне штете, већ само о сатисфакцији. Последице нематеријалне штете могу се отклањати на два начина: моралном (нематеријалном) сатисфакцијом и новчаном (материјалном) сатисфакцијом (Пувача, 2016, 161).

5. ПОНИШТАВАЈУЋИ ЕФЕКАТ ГРАЂАНСКОПРАВНЕ САНКЦИЈЕ

„Поништајне” или „анулирајуће санкције“ доводе до престанка правних послова, а тиме и до гашења правних односа који су на основу њих настали. Оне по правилу делују *ex tunc* и налажу да се успостави стање које би највероватније постојало да одређен посао уопште није ни био предузет. Овакав вид реституције

најчешће представља секундарну последицу поништења правног посла или раскида уговора (Николић, 1995, 128).

Уобичајена подела неважећих правних послова је на ништаве (апсолутно ништаве) и рушљиве (релативно ништаве). Ништави правни послови повређују опште интересе, док рушљиви погађају приватни интерес. Уговор може бити проглашен ништавим, односно бити поништен, уколико се њиме вређају општи интереси друштвене заједнице или правом заштићени интереси појединаца. Повреда јавне интересне сфере повлачи тзв. апсолутну ништавост правног посла. Уговори који су противни основама друштвеног уређења, когентним нормама или правилима морала друштвене заједнице - не производе правно дејство од самог почетка (*ex tunc*). Проглашење њихове ништавости може затражити свако лице које за то има оправдани интерес и то у било ком тренутку, јер овакав захтев не застареваше. Заједничко обележје ништавих и неважећих правних послова јесте да се не могу оснажити, конвалидирати. Уговори закључени од стране делимично пословно способних малолетника или пунолетних лица ограничене пословне способности која се са њима правно усклађују, сматрају се релативно ништавим, односно, рушљивим. У исту групу спадају лезиони правни послови и они који су склопљени у заблуди, преваром или под принудом, односно утицајем на слободну вољу (Ковачевић Куштримовић, Лазић, 2011, 266). Поништај оваквих упора може захтевати само уговорна страна у чијем је интересу рушљивост установљена и то у роковима који су прописани законом. Уколико захтев не буде благовремено поднет, правни посао ће бити накнадно оснажен, конвалидиран. Законом о облигационим односима је прописано да се од уговарача у чијем је интересу рушљивост установљена може захтевати да се у одређеном року изјасни о томе да ли остаје при уговору или не.

Уколико се позвана страна у остављеном року не изјасни да не жели да остане у уговорном односу, уговор се сматра ништавим. Поништај по правилу има ретроактивно дејство. У том погледу, апсолутна и релативна ништавост имају исте ефекте. У оба случаја се сматра да уговор не производи правно дејство од самог почетка. На први поглед је нејасно да ли је реч о нарочитој мери или о грађанскоправној санкцији? Ту дилему је најлакше отклонити у домену апсолутне ништавости. Уговор се проглашава ништавим због тога што су уговарачи одговорни за повреду јавног поретка. Пошто се у овом случају поставља питање одговорности, јасно је да се ради о грађанскоправној санкцији. Ситуација је нешто сложенија у домену релативне ништавости. У већини случајева се поставља питање одговорности уговарача и тада поништај има обележја санкције. Међутим, како охарактерисати стављање ван снаге уговора закључених у заблуди? Рушљивост је установљена у интересу лица које је било у битној заблуди приликом склапања уговора и које се не може сматрати одговорним. У овом случају, поништај представља само нарочиту реститутивну меру. Дакле, и поред ове специфичности примарна последица остаје иста - уговор не производи правно дејство, док секундарне последице поништаја (из

разлога апсолутне и релативне ништавности) могу бити различите. У случајевима у којима је дошло до поништаја, уговорне стране су дужне да врате једна другој примљене предмете престација. Уколико натурална реституција објективно није могућа, уместо ствари биће исплаћена свота новца која је сразмерна њиховој тржишној цени на дан доношења пресуде. Оваква исплата нема смисао обештећења (Николић, 2003, 129). Савесној страни се законским одредбама признаје право на накнаду штете која је настала услед тога што није остварена сврха поништеног уговора: „уговарач на чијој је страни узрок рушљивости одговоран је свом сауговарачу за штету коју трпи због поништења уговора, ако овај није знао ни морао знати за постојање узрока рушљивости уговора“ (члан 115. ЗОО). Накнада штете се основано може тражити само ако постоји нечија одговорност за наступање штетних последица. На натуралну реституцију се може обавезати и уговорна страна која се не сматра одговорном за ништавост уговора. У првом случају је реч о грађанскоправној санкцији, а у другом о посебној реститутивној мери. У сваком од наведених случајева мотив је реституција.

5. 1. Раскид уговора и обележја анулирајућег ефекта правне санкције

Приликом закључења уговора, уговорне стране имају у виду циљ који извршењем уговора желе да постигну, па се тако сваки уговор се закључује да би се извршио. Међутим, у ситуацијама када једна странка не изврши своју обавезу коју је иначе могуће извршити или је изврши али не на начин који је уговором било предвиђено, а друга страна је спремна да своју обавезу уредно испуни, или је већ испунила, онда се поставља питање која све права таква странка има. Без сумње, она може захтевати принудно извршење уговора као и накнаду штете коју је због неизвршења уговора претрпела. Осим тога, у случају неиспуњења уговорне обавезе, другој страни преостаје и раскид уговора, са накнадом штете услед неиспуњења. У савременом праву, као и нашем правном поретку, могућност раскида уговора због неиспуњења је постала општеприхваћена норма, мада тако није било у историји права, барем не као опште правило (Перовић, 2008, 5).

Најрадикалније одступање је учињено признавањем права на једнострану раскид уговора. Када дужник не испуни своју обавезу на време и/или на начин који је био унапред одређен, уговорни однос може престати на основу повериочеве једностране изјаве о раскиду. По сили закона престају ткз. фиксни уговори, у којима је испуњење уговорне обавезе везано за одређени рок. Изузетно, поверилац може одржати и такав уговорни однос на снази уколико без одлагања обавести дужника да и даље очекује испуњење обавезе. У свим другим случајевима уговор престаје у тренутку истека рока за испуњење и без повериочеве изјаве о раскиду. Овакав престанак уговорног односа има обележја нарочите анулирајуће правне санкције (Николић, 1995, 130).

6. ОДСТУПАЊА ОД ОПШТЕ СВРХЕ ГРАЂАНСКОПРАВНЕ САНКЦИЈЕ

Увидели смо да у случају санкционисања у сфери грађанског права, циљ не треба првенствено да буде кажњавање, већ реституцију, али се истовремено не искључују и неки секундарни ефекти, попут васпитног утицаја на одговорно лице и остале грађане, у циљу специјалне и генералне превенције, и слично. Накнада штете је само једна врста грађанскоправне санкције чији је превасходни циљ да се оштећени нађе у позицији у којој би био да штетне последице нису наступиле. Међутим, у теорији и пракси грађанског права позната су одређена одступања од општег појма и сврхе грађанскоправне санкције, односно од начела реституције. Нека од значајнијих примера одступања од општег појма и сврхе грађанскоправне санкције могу бити уговорна казна, судски пенали или одузимање предмета престације у корист државе. Уговорна казна има за циљ осигурање испуњења уговора и обезбеђење права повериоца у случају неиспуњења обавеза од стране дужника; један од најефикаснијих начина регулисања односа између поверилаца и дужника за случај неиспуњавања обавезе или доцње у њеном испуњењу. Уговорна казна је одређена свота новца или друга материјална корист коју дужник обећа да ће дати, односно прибавити повериоцу ако не испуни своју уговорену обавезу или задоцни са истим испуњењем. Испуњење обавеза из облигационог односа одређено је законском санкцијом, тј. ако их дужник добровољно не изврши, поверилац га судским путем може принудити. Осим тога, поверилац може захтевати накнаду штете коју трпи јер његово потраживање није реализовано благовремено. Најзад, ако је испуњење обавезе у натури постало немогуће услед околности за које је дужник одговоран, може тражити накнаду штете због неиспуњења (Чукић, 2002, 40). Уговорна казна датира још из римског права када је било познато више модалитета овог института, а посебну пажњу заслужује чињеница да је обавеза плаћања одређене своте новца могла бити стипулисана и за случај да једна страна не приступи закључењу главног уговора. Римски правници су у извесној мери водили радуна о тзв. негативном уговорном интересу, који се најчешће сматра тековином савременог права. Током XVIII века, након диференцијације појединих грана права, до изражаја долази проблем одређивања правне природе института који је и даље називан уговорном казном. По називу закључујемо да је то морала бити казнена санкција, али с друге стране, због припадности сфери грађанског права она није смела имати класична обележја казне (Николић, 1995, 148). Дакле, намеће се питање да ли је уговорна казна санкција која има за циљ кажњавање одговорног лица или обештећење оштећеног? Према нормативним решењима ЗОО уговорна казна истовремено има одштетну и казнену функцију. Она је средство којим се врши психолошки притисак на дужника да уредно изврши уговорну обавезу. Истакли смо да је основна сврха грађанскоправне санкције да се оштећена страна доведе у позицију у којој би се највероватније налазила да нису

наступиле одређене околности. Према решењима која су усвојена у ЗОО поверилац би се могао обогатити на рачун дужника (ако му уговорна казна буде досуђена упркос чињеници да су штетне последице незнатне или да уопште нису наступиле). Он ће се тада наћи у повољинијој имовинској ситуацији од оне у којој би се нашао да је уговор у потпуности извршен. Оправдање за то се не може тражити у потреби кажњавања и преваспитавања дужника нити у настојању да се оствари општа сврха генералног превентивног деловања.

Један од примера одступања од начела реституције је и одузимање предмета престације у корист државе. Одузимање предмета престације у корист државе, органа локалне самоуправе, добротворних установа, верских организација и слично, потпуно одудара од опште сврхе грађанскоправне санкције. Одузимањем предмета престације се не успоставља пређашње стање, нити се уговорне стране доводе у позицију у којој су раније биле или у којој би се налазиле да је уговор био пуноважан. Оне се кажњавају.³

Институт судских пенала чија је сврха ефикасно утицање на дужника да изврши своју неновчану обавезу утврђену правоснажном судском одлуком, се у примењује ради заштите интереса повериоца, (Миловић, 2000, 43) и такође је један од примера одступања од основне сврхе грађанскоправне санкције. Супротстављени су ставови у правној теорији, где се редовно у први план истичу репресивна обележја овог института и његов васпитни утицај на туженог и остале грађане, па су према томе судски пенали својеврсна грађанскоправна казна. Насупрот томе, теорија познаје и став према којем судски пенали имају за сврху да приморају дужника да испуни обавезу, али у истовремену и да повериоцу накнаде штету за коју се претпоставља да је претрпео услед доцње дужника. Другим речима, придаје им се одштетна улога (Николић, 1995, 151).

7. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Почетак и развој института грађанскоправне санкције као средства принуде у циљу очувања друштвених вредности, постојаћег поретка, и додатног обезбеђења правног односа, датира још из периода првих људских заједница, обичајног права, преко римског права и до данашњег дана прошао је кроз различите фазе у којима се мењао њихов значај и смисао. Теоријске и практичне потребе за јасним појмовним одређивањем грађанскоправне санкције и празнине које постоје у савременом праву су довољан подстицај за сваки покушај да се на том плану нешто промени. Данас се грађанскоправна санкција остварује као вид правноорганизоване принуде која се

³ Према Николићу, неспорно је да се уговором могу повредити друштвени интереси и да уговараче тада треба казнити одузимањем предмета престације, али то не треба чинити према правилима грађанског права, када већ постоје мере и правила кривичног права чија примена је подеснија том задатку.

врши над одговорним лицем да би се лична неимовинска добра и имовина другог лица довели у стање у којем би се највероватније налазили да нису угрожени и, или, повређени. Циљ грађанскоправне санкције разликује се од циља санкције у другим сферама права. Када је и исте садржине, санкција није казна, јер јој смисао није да лице против којег се примењује казни зато што је извршио недопуштену радњу, већ да успостави угрожено, нарушено или повређено право титулара. Сфера савременог грађанског права је постепено уобличавана, и санкције које припадају овој сфери, до сада нису биле предмет дубље анализе у домаћој правној теорији. Недостају њихове класификације које су својствене развијеним, нормативно и теоријско потпуно уобличени појмовима и институтима. Како би се институт грађанскоправних санкција прецизније могао одредити, потребно је применити мултидисциплинарни приступ, различитих грана права и разичитих друштвених наука, потребно је утврдити коју функцију имају грађанскоправне санкције, и неопходно је заћи у домен одговорности. У теорији грађанског права истиче се да грађанскоправна одговорност настаје због повреде објективног права (правне норме), односно нарушавања правног поретка, због повреде субјективних права или правом признатих интереса, због наношења штете другим лицима и слично. Полазећи од тога, закључујемо да изрицањем адекватних санкција треба обезбедити поновно успостављање нарушеног правног поретка субјективног права или интересне сфере, или омогућити надокнаду штете. Грађанскоправна санкција би требало да омогући да се лична добра или имовина одређеног лица доведу у стање у ком би се највероватније налазила да нису била угрожена или повређена. Другим речима, основни смисао ових санкција је, што се њиховим изрицањем настоји обезбедити ткз. интегрална реституција. У цивилистичкој теорији се најчешће истиче да је грађанском праву својствена имовинска санкција, која се одликује тиме што по принципу реалне егзекуције не погађа личност деликвента, већ само његову имовину. Наравно, овакво уско схватање санкције несумњиво има више недостатака, јер не уважава чињеницу да у грађанском праву има и санкција које уопште не умањује имовину одговорног лица, већ погађају његову личност. Зато треба размотрити и друге специфичности санкција у грађанском праву, њихову сврху и опште усмереност на заштиту правом признатих интереса оштећеног, као могуће критеријуме разликовања. Коначно, грађанскоправне санкције би требле да буду праћене најнижим степеном принуде који је довољан да се добра личности и/или имовина оштећеног лица доведу у стање у ком би се највероватније налазила да нису доведена у опасност или повређена.

ЛИТЕРАТУРА

- Антић, О. *Наследно право*, једанаесто издање, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2011;
- Буковац, П. *Функције правичне новчане накнаде у хрватском одитетном праву*, Зборник Правног факултета Свеучилиштва у Ријеци, научни рад, в. 37, Ријека, 2016;
- Водинелић, В. В. *Грађанско право, Увод у грађанско право и општи део грађанског права*, Београд, 2012;
- Караникић Мирић, М. *Одмеравање накнаде штете према вредности коју је ствар имала за оштећеника*, научни рад, Анали Правног факултета Београд, Београд, 2011;
- Кнежевић, М. *Опита правила о одговорности*, Право - теорија и пракса 2010, вол. 27, бр. 5-6, стр. 42-61, Универзитет у Крагујевцу, Економски факултет, Крагујевац, 2000;
- Ковачевић Куштримовић, Р., Лазић, М. *Увод у грађанско право*, друго издање, Ниш, 2011;
- Лазић, Ђ. *Правна природа мере одузимања имовинске користи и њен практични значај*, Анали Правног факултета Универзитета у Београду, Београд, 1986;
- Миловић, М. *Судски пенали у светлу новог Закона о извршном поступку*, Право и привреда, вол. 37, 2000;
- Николић, Ж. Д. *Грађанскоправна санкција – генеза, еволуција и савремени појам*, Нови Сад: Правни факултет, Центар за издавачку делатност, Нови Сад, 1995;
- Николић, Д. *Казнена накнада штете*, Научни рад, Зборник радова Правног факултета у Новом Саду, вол. 37., Нови Сад, 2003;
- Перовић, С. *Извршење уговорних обавеза и одговорност за неизвршење*, Зборник радова Актуалности грађанског и трговачког законодавства и правне праксе, бр. 6, Мостар 2008, стр. 5-13, Мостар, 2008;
- Радишић, Ј. *Разграничење имовинске и неимовинске штете*, Анали Правног факултета Београд, Београд, 1998;
- Салма, Ј. *Правне особине грађанско-правне одговорности, разграничење грађанско-правне од кривично-правне одговорности*, Зборник радова Правног факултета у Новом Саду, 2008, вол. 42, бр. 1-2, Нови Сад, 2008;
- Чукић, З. *Уговорна казна*, Право - теорија и пракса, вол. 19, бр. 2, Универзитет Привредна академија - Правни факултет за привреду и правосуђе, Нови Сад, 2002.

ИЗВОРИ ПРАВА

Закон о облигационим односима („Сл. лист СФРЈ”, бр. 29/78, 39/85, 45/89 - одлука УСЈ и 57/89, „Сл. лист СРЈ”, бр. 31/93, „Сл. лист СЦГ”, бр. 1/2003 - Уставна повеља и „Сл. гласник РС”, бр. 18/2020).

Danica KABAŠIĆ

Teaching Assistant, University of Priština in Kosovska Mitrovica, Faculty of Law

CONTEMPORARY ASPECTS OF CIVIL SANCTIONS

Summary

The origin and development of the institute of civil sanctions as a means of coercion aimed at preserving social values, existing order, and providing additional security to legal relationships date back to customary law, through Roman law, and up to the present day, it has gone through various phases in which its significance and purpose have changed. Theoretical and practical needs for clear conceptual definition of civil sanctions and the gaps existing in modern law are sufficient incentive for any attempt to make changes in this area. Today, civil sanctions are enforced as a form of legally organized coercion carried out against a responsible party in order to bring personal non-property goods and the property of another party into a state where they would most likely be found if they were not threatened and/or harmed. The purpose of civil sanctions differs from the purpose of sanctions in other areas of law. When it is of the same content, a sanction is not a punishment because its purpose is not to penalize the individual against whom it is applied for committing an unauthorized act, but rather to restore the rights of the holder that have been endangered, violated, or harmed. In other words, the goal is to bring personal non-property goods and property back to the state they would most likely be in if certain circumstances had not occurred. However, the question arises as to whether restitution, as a civil sanction, always represents the most equitable solution, especially in situations where public order, mandatory regulations, or good customs are violated.

Key words: civil sanction, property sanction, compensation for damages, restitution, satisfaction.

